

Antoni Jackowski, Ludwik Kaszowski

Jasna Góra w systemie ośrodków pielgrzymkowych świata

1. Wprowadzenie

Wbrew powszechnie panującym obecnie tendencjom do sekularyzacji życia indywidualnego i społecznego, w okresie ostatniego dwudziestolecia obserwuje się gwałtowny rozwój migracji pielgrzymkowych. W Kościele rzymskokatolickim, ale nie tylko, wiąże się to niewątpliwie z licznymi Podróżami Apostolskimi Jana Pawła II. Szacuje się, że ogółem w pielgrzymkach zdążających do ośrodków kultu religijnego o zasięgu ponadregionalnym uczestniczy około 220-250 mln osób rocznie, z tego około 150 mln, a więc 60-70%, to chrześcijanie. Ocenia się, że w samej Europie około 30 mln chrześcijan, głównie katolików, poświęca swe urlopy i wakacje (lub ich część) na odbywanie pielgrzymek¹.

2. Główne ośrodki pielgrzymkowe świata

We współczesnym świecie można zaobserwować nasilającą się koncentrację migracji pielgrzymkowych do kilku czy kilkunastu głównych ośrodków. Spośród pątników chrześcijańskich około 40 mln (ponad 25%) wędruje do 20 (około 3% ogółu) najważniejszych centrów pątniczych. Do największych w świecie chrześcijańskim centrów kultu religijnego, przyciągających łącznie blisko 25 mln pątników (15% migrujących wyznawców tej religii), należą: Rzym z Watykanem (około 8 mln), Lourdes (6 mln), Jasna Góra (4-5 mln), Fatima (4 mln), Guadelupe (2 mln). Podobne zjawisko koncentracji ruchu pielgrzymkowego w najważniejszych ośrodkach kultu obserwujemy również w innych religiach. I tak na przykład w islamie 15 świętych miast przyciąga ponad 10 mln pielgrzymów muzułmańskich (25% ogółu), z tego sama Mekka ponad 2 mln (5% pielgrzymujących wyznawców islamu). Podobnie spośród hinduistycznych ośrodków kultu religijnego o zasięgu ponadregionalnym znaczna część pielgrzymów (ponad 30% ogółu) wędruje do siedmiu „świętych miast”, a zwłaszcza do Waranasi (dawne Benares, starożytne Kasi = „miasto światła”), Hardwaru i Kanczipuram, a ponadto do położonego u zbiegu trzech „świętych rzek”: Gangesu, Dżamuny i niewidzialnej, mitycznej Saraswati Allahabadu (obok corocznych milionowych rzesz pielgrzymów co 12 lat przybywa tu około 10 milionów pątników uczestniczących

w uroczystościach Kumbh Mela). Ponadto milionową frekwencję notuje się również w przypadku kilku ośrodków związanych z innymi religiami czy wyznaniem.

Należy w tym miejscu poczynić pewną dygresję, niezmiernie jednak istotną dla naszych dalszych rozważań. Mianowicie, w przypadku tak delikatnej materii, jaką jest religia, trudno o randze poszczególnych ośrodków wnioskować jedynie na podstawie frekwencji przybywających do nich wiernych. Frekwencja pielgrzymów jest bowiem wypadkową szeregu czynników. Z jednej strony może to być bowiem liczebność wyznawców poszczególnych religii (w skali świata, kraju lub regionu), usytuowanie geograficzne ośrodka czy też stopień dostępności sanktuarium dla poszczególnych grup wyznawców (np. niedopuszczanie kobiet czy członków określonych grup społecznych), z drugiej zaś stopień rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, zamożność ludności, poziom świadomości religijnej czy wreszcie tradycja pielgrzymowania. W niektórych okresach o natężeniu przyjazdu pątników mogą decydować uwarunkowania polityczne. Surowe przepisy zakonne sprawiły, że główny duchowy ośrodek prawosławia - Świętą Górę Athos odwiedza rocznie nie więcej niż 50 tysięcy wiernych. Odległość Bodh Gaya (Indie), najważniejszego ośrodka buddyzmu, od wielu regionów zamieszkałych przez wyznawców tej religii oraz ubóstwo większości buddystów sprawiają, że roczna liczba pielgrzymów nie przekracza 500 tysięcy. Niestabilna sytuacja polityczna na Bliskim Wschodzie przez ostatnie dziesiątki lat nie sprzyjała przyjazdom pielgrzymów chrześcijańskich (podobnie zresztą jak i pątników muzułmańskich) do Jerozolimy i innych świętych miast tego regionu. Wreszcie przykład prawosławnych ośrodków kultu religijnego na terenie Rosji i Ukrainy jest najlepszą ilustracją wpływu sytuacji politycznej na zanik praktyk religijnych, w tym również pielgrzymek. Dopiero w ostatnich latach jesteśmy świadkami odradzania się życia religijnego na tamtych terenach.

Bardziej szczegółowe rozważania ograniczymy do sanktuariów chrześcijańskich, zwłaszcza maryjnych. Sanktuaria maryjne należą - zdaniem Ojca Św. - do „*duchowego i kulturalnego dziedzictwa danego ludu i posiadają wielką siłę przyciągania i promieniowania*”². Z kultem maryjnym wiąże się większość miejsc pielgrzymkowych chrześcijaństwa (około 80%). Nie wnikając w szczegóły związane ze skomplikowanymi niekiedy dziejami tego kultu należy zwrócić uwagę na fakt, że co najmniej od jedenastego stulecia rozwijał się on zarówno w Kościele Zachodnim, jak i Wschodnim.

Już w okresie średniowiecza funkcjonowały wielkie, związane z kultem maryjnym, ośrodki pielgrzymkowe o zasięgu ponadregionalnym. Przykładowo można tu wymienić: Walshingham w Anglii (zwane wówczas często Nazaretem Północy), Le-Puy-en-Velay i Rocamadour we Francji, Montserrat i Saragossę w Hiszpanii, Altötting w Niemczech, Mariazell w Austrii, Einsiedeln w Szwajcarii, Przybram w Czechach i Lewoczę na Słowacji. Wśród sanktuariów polskich od końca XIV wieku coraz ważniejsze miejsce zaczęła zajmować Jasna Góra, która już na początku XV stulecia miała zasięg międzynarodowy.

Rozbudowany kult maryjny notowano również w Kościele prawosławnym, szczególnie na terenie Rusi. W maryjnym ikonostasie naczelne miejsce zajmowała ikona Matki Boskiej Włodzimierskiej, szczególnie zasłużona i słynąca z wielu łask

Ryc. 1

Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach kultu religijnego w Europie na początku XX w.

i cudów. Dużą cześć oddawano wizerunkowi Matki Bożej - Orantki w Soborze Świętej Sofii w Kijowie czy ikonie Zaśnięcia Matki Bożej w kijowskiej cerkwi Ławry Peczerskiej. Ważną rolę w rozwijaniu kultu maryjnego na wschodnich terenach Rzeczypospolitej odgrywał Poczałów (obecnie Ukraina). Poza ziemiami dawnej Rusi szczególnym kultem cieszy się ikona Maryi znajdująca się na greckiej wyspie Tinos, nazwanej „*Lourdes Wschodu*”.

Ważną rolę w rozwoju kultu maryjnego, a także związanych z nim migracji pielgrzymkowych odegrały miejsca objawień Matki Bożej. We współczesnym katolicyzmie spośród wielu miejsc, w jakich na przestrzeni dziejów notowano te objawienia, główną rolę odgrywają w Europie La Salette (1846), Lourdes (1858) i Fatima (1917). Ważne miejsce zajmuje też Medjugorje (1981), choć oficjalnie objawienia w tej miejscowości nie zostały jeszcze zaakceptowane przez władze kościelne. Poza Europą największym ośrodkiem jest Guadalupe w Meksyku (objawienia Matki Bożej w 1531 r.). Również w prawosławiu jest wiele miejsc, w których miała się ukazać sama Matka Boża lub Jej cudowna ikona. Przypomnijmy chociażby ukazanie się Maryi w Poczałowie, które według tradycji miało miejsce w latach 1198 i 1260, czy ukazanie się cudownej ikony Matki Bożej we wsi Kołomienskoje (dziś dzielnica Moskwy) w 1917 roku. W tym kontekście należy sobie uświadomić, że Jasna Góra jest największym na świecie ośrodkiem maryjnym, którego powstanie i rozwój nie były związane

Ryc. 2
Główne ośrodki pielgrzymkowe w Europie (1995 r.)

z objawieniami Matki Bożej. Popularność kultu Czarnej Madonny Jasnogórskiej była wypadkową sławy obrazu i roli Matki Bożej w dziejach narodu polskiego (zwłaszcza w licznych przeciż okresach niewoli), a poprzez Polskę w dziejach Europy.

Specyficznym ośrodkiem jest Lourdes, które od czasu objawień Matki Bożej w 1858 r. z małego miasteczka rolniczego przekształciło się pod wpływem rozwoju pielgrzymek w wyspecjalizowane centrum religijne. Rozwijającej się funkcji religijnej towarzyszył rozwój infrastruktury niezbędnej dla przyjmowania coraz liczniej przyjeżdżających pielgrzymów. Baza hotelowa liczy ponad 18 tysięcy pokoi (1 pokój na 1 mieszkańca !) i niemal 40 tysięcy łóżek. Wraz z innymi obiektami baza noclegowa Lourdes liczy łącznie około 90 tysięcy miejsc (5000 łóżek na 1000 mieszkańców). Spośród blisko 400 placówek handlowych ponad 85% jest wyspecjalizowanych w handlu artykułami religijnymi. Rocznie notuje się 5-6 milionów pątników, przyjeżdżających z ponad 120 krajów. Obcokrajowcy dominują zwłaszcza w przyjazdach zorganizowanych (ponad 60%). Specjalną grupę pielgrzymów stanowią chorzy (około 70 tysięcy osób rocznie), z których około 60% stanowią cudzoziemcy. Przybywają oni do Lourdes głównie kilkuset wyspecjalizowanymi pociągami („*trains blanc*”), które dzięki rozbudowanemu systemowi bocznic kolejowych mogą tu stacjonować przez szereg dni. Mimo peryferyjnego położenia w Europie dostępność komunikacyjna Lourdes jest bardzo dobra - zarówno dzięki rozwiniętym połączeniom kolejowym i sieci drogowej, jak również dzięki własnemu portowi lotniczemu Tarbes-Ossun-Lourdes, obsługującemu 500-800 tysięcy pasażerów w ciągu roku. Stawia to Lourdes w gronie największych czarterowych portów lotniczych Francji (obok Paryża i Nicei). Wszystko to sprawia, że Lourdes można zaliczyć do typu miejscowości o *monokulturze* funkcjonalnej, związanej z przyjazdami pielgrzymów i turystów. W literaturze przedmiotu określa się też często Lourdes mianem „*miasta-hotelu*” („*ville-d’hotel*”).

Ośrodkiem o zbliżonej do Jasnej Góry frekwencji jest Fatima, której rozwój wiązał się ze słynnymi objawieniami Matki Bożej w 1917 roku. Rocznie przybywa tu około 4 miliony pielgrzymów. Porównując Fatimę z Lourdes zwraca uwagę znacznie wolniejszy rozwój tej pierwszej. Jako ośrodek o zasięgu międzynarodowym zaczęła się wykształcać dopiero w połowie lat sześćdziesiątych. Wiazało się to przede wszystkim z położeniem Fatimy na peryferiach Europy i bardzo słabą dostępnością komunikacyjną. Rozwojowi pielgrzymek zagranicznych przez szereg lat nie sprzyjał również system polityczny. Obecnie rejestrowani tu cudzoziemcy pochodzą z ponad 100 krajów. Spośród obcokrajowców znaczną grupę stanowią pątnicy pochodzenia portugalskiego. Najwięcej przybywa ich 13 sierpnia w związku z „Narodową Pielgrzymką Emigrantów Portugalskich”. Cechą wyróżniającą Fatimę spośród większości głównych ośrodków pątnicznych Europy Zachodniej jest kultywowanie pielgrzymek pieszych (ponad 30 tys. osób rocznie). Baza noclegowa, dość zróżnicowana, liczy blisko 5 tysięcy miejsc (ponad 1000 łóżek na 1000 mieszkańców).

Inne ważniejsze ośrodki maryjne Europy - poza Jasną Górą, o której piszemy poniżej - nie mają już tak wyraźnie wykształconego charakteru międzynarodowego, zwłaszcza w wymiarze światowym. Do takich ośrodków, jak Montserrat, Marizell,

Altötting, Kalwaria Zebrzydowska, Einsiedeln ruch obcokrajowców jest w zasadzie ograniczony prawie wyłącznie do pątników europejskich. Nieco odmienną sytuację obserwowano przed wojną domową na terenie dawnej Jugosławii w przypadku Medjugorje, gdzie znaczący odsetek pielgrzymów stanowili emigranci zamieszkujący Stany Zjednoczone.

Podobnie, w większych ośrodkach związanych z kultem Męki Pańskiej czy kultem świętych, zasięg ruchu pielgrzymkowego obcokrajowców nie przekracza kontynentu. Wyjątek stanowią: Ziemia Święta z Jerozolimą, do której przybywają wierni z całego świata - zarówno chrześcijanie, jak i Żydzi oraz wyznawcy islamu, a także Rzym z Watykanem (groby Apostołów św.św. Piotra i Pawła, siedziba Ojca Świętego). W ostatnich kilkunastu latach zaktywizowały się znacznie pielgrzymki do grobu św. Jakuba Większego w Santiago de Compostela. Czynione są próby reaktywacji średniowiecznych „szlaków św. Jakuba”. Obserwuje się też zwiększone zainteresowanie wiernych podróżami do ośrodków związanych z kultem Męki Pańskiej, wyrażającym się od XV wieku zwłaszcza licznymi kalwariami. W niektórych miejscowościach kalwaryjnych do dnia dzisiejszego odbywają się w Wielkim Tygodniu Misteria Pasyjne, których początki sięgają często późnego średniowiecza. Uroczystości te przyciągają dziesiątki tysięcy osób z różnych stron Europy (a w przypadku na przykład Filipin z kontynentu azjatyckiego), przybywających z motywów religijnych bądź po prostu jako turyści. Przykładem w Polsce jest Kalwaria Zebrzydowska. Często dla podtrzymania ruchu pielgrzymkowego w ośrodkach kalwaryjnych łączono kult Męki Pańskiej z kultem maryjnym.

Wśród głównych ośrodków maryjnych świata wyróżnić można trzy grupy, które określamy jako „wielkie”, „duże” i „średnie”. Pierwszą i najważniejszą grupę stanowią Lourdes, Jasna Góra i Fatima, przyjmujące co najmniej 4 miliony pielgrzymów rocznie. Od kilku już dziesięcioleci ośrodki te odgrywają wiodącą rolę wśród centrów pielgrzymkowych nie tylko świata chrześcijańskiego. W przypadku Lourdes i Fatimy znalazło to odzwierciedlenie również w rozwiniętej funkcji religijnej, przejawiającej się m.in. poprzez specyficzną infrastrukturę miejscowości. W odmiennych warunkach politycznych funkcjonowała Jasna Góra. System komunistyczny czynił bowiem wszystko, aby oddzielić miasto Częstochowę od Sanktuarium Jasnogórskiego. Przejawiało się to między innymi swoistym „embargo” politycznym na inwestycje państwowe, mogące służyć pielgrzymom. Równocześnie jednak Jasna Góra jest „najstarszym” spośród wszystkich głównych ośrodków maryjnych. Jej bezpośredni „konkurenci” - Lourdes i Fatima - swój rozwój wiążą bowiem z objawieniami Matki Bożej w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX stulecia.

Drugą grupę (ośrodki „duże”) tworzą centra przyjmujące 1,5 do 2 milionów pielgrzymów rocznie. Tworzą ją trzy ośrodki amerykańskie (Guadelupe w Meksyku, Lujan w Argentynie oraz Sainte-Anne-de-Beaupr w Kanadzie) i dwa europejskie (Montserrat w Hiszpanii i paryskie sanktuarium przy Rue du Bac we Francji). Mimo odmiennej historii czy różniacej je dostępności wszystkie przyciągają corocznie miliony pątników.

Wreszcie trzecia grupa obejmuje ośrodki o rocznej frekwencji około 1 miliona pielgrzymów. Dominują tu ośrodki znajdujące się w krajach Ameryki Łacińskiej i Północnej. Z ośrodków europejskich w grupie tej znalazły się: Altötting, Kalwaria Zebrzydowska, Knock, Mariazell, Medjugorje, Syrakuzy.

3. Jasna Góra jako światowe centrum pielgrzymkowe

Dotychczasowe rozważania pozwalają uświadomić sobie, że Jasna Góra należy do największych i najważniejszych ośrodków kultu religijnego na świecie. Równocześnie jest najważniejszym ośrodkiem pielgrzymkowym w Europie Środkowej i Wschodniej oraz największym sanktuarium chrześcijańskim od Francji na zachodzie aż po rosyjski Daleki Wschód.

Istniejące źródła pozwalają stwierdzić, że na pewno już w pierwszej połowie XV wieku ośrodek jasnogórski miał zasięg ponadregionalny - krajowy i międzynarodowy. Od 1430 r. pielgrzymowali tu przedstawiciele niemal wszystkich narodów zamieszkujących Europę Środkową i Wschodnią. Z biegiem lat, wraz z rozwojem środków komunikacji, na Jasnej Górze zaczęli się pojawiać pielgrzymi z innych kontynentów, zwłaszcza zaś z obu Ameryk. Obecnie na Jasnej Górze rejestruje się 4-5 milionów pielgrzymów rocznie, w tym około 400 tysięcy obcokrajowców z ponad 80 krajów. W pielgrzymkach pieszych przybywa około 200 tys. pątników.

Jakie są przyczyny swoistego „fenomenu Jasnej Góry”, mającego niemal zawsze zasięg ogólnoświatowy? Postaramy się w bardzo ogólnych zarysach nakreślić kilka najważniejszych, naszym zdaniem, jego uwarunkowań.

3.1. Położenie geograficzne

Położenie dowolnego obiektu mówi o właściwościach otaczającej go przestrzeni geograficznej, jak gdyby skondensowanych w jednym miejscu. Jeśli jest to obiekt o szczególnym przeznaczeniu, jak na przykład Sanktuarium Jasnogórskie, położenie geograficzne często decyduje o jego roli w regionie, w kraju, a nawet o jego zasięgu międzynarodowym.

Jasna Góra, na której w XIV wieku zbudowano klasztor OO. Paulinów, jest wapiennym wzniesieniem, zwanym „świadkiem”, o wysokości 340 m n.p.m., położonym na południowo-zachodnim skraju Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, niedaleko przełomowej doliny Warty, która rozdziela blok wyżynny na dwie części: Wyżynę Częstochowską i Wyżynę Wieluńską. Skraj Wyżyny wykształcony jest jako skalisty próg, zwany kuestą. Jeszcze 30 km na południowy wschód od Częstochowy, w okolicach Włodowic i Żarek, sterczy on 80-cio metrową krawędzią nad doliną górnej Warty i obniża się w kierunku północno-zachodnim. Kuesta rozczłonkowana jest dolinami a wznoszące się pomiędzy nimi, często izolowane wzniesienia góry-świadki mają cechy łagodnych wzgórz i garbów. W okolicy Częstochowy i dalej w kierunku Wielunia wapiennych wzgórz jest coraz mniej.

Lokalizacja sanktuarium uwarunkowana była względami, które nie są dzisiaj w pełni możliwe do rozszyfrowania. Zmiany granic politycznych, mające miejsce w ciągu wieków, sprawiały, że geograficzne położenie coraz bardziej słynnego obiektu kultu było ważnym czynnikiem wzrostu jego oddziaływania na tereny bliższe i coraz dalsze. A dzisiaj, o czym świadczą liczby oraz rozliczne, dobrze udokumentowane fakty, rola Sanktuarium Jasnogórskiego posiada już wymiar globalny. Wydaje się, że położenie geograficzne Sanktuarium, zlokalizowanego przecież niemal w środku Europy, było i jest nadal istotnym czynnikiem rozwoju jako jednego z głównych, światowych ośrodków kultu religijnego oraz umożliwiającym realizację nowych zadań, jakie tu powinny być podjęte u schyłku drugiego tysiąclecia historii chrześcijaństwa.

Usytuowanie Sanktuarium na wapiennym wzgórzu Jasnej Góry stworzyło rozległą perspektywę obserwacyjną we wszystkich kierunkach. Ku południowi i południowemu zachodowi otwiera się z Jasnej Góry rozległy widok na Wyżynę Śląską, ku północy i północnemu zachodowi - na Wyżynę Wieluńską, obniżającą się i stopniowo przechodzącą w równiny Niżu Polskiego. Na wschód i południowy wschód widoczna jest, urozmaicona wapiennymi skałkami Gór Sokolich, powierzchnia Wyżyny Częstochowskiej.

Położenie w strefie progowej Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej nie stwarzało trudności komunikacyjnych zarówno z południa na północ, jak i ze wschodu na zachód. Sanktuarium było widoczne i łatwo dostępne ze wszystkich stron. Było „jasnym punktem” na ciemnym tle leśnego krajobrazu, który w XIV-XV wieku wciąż tu dominował. Położenie na wzgórzu umożliwiało też bezpośredni kontakt z zamkiem w Olsztynie, położonym na wapiennym ostańcu, 15 km na południowy wschód od Jasnej Góry. Zmiana w kolejnych stuleciach krajobrazu leśnego na rolniczy, a następnie rolniczo-przemysłowy zmniejszała dobrą widoczność klasztoru. Wraz z rozwojem Częstochowy i powstaniem wielkich dzielnic mieszkaniowych jego bryła wtopiła się w nowy, antropogeniczny krajobraz miasta. Jedynie dzięki imponującej, 105 metrów wysokiej wieży, Sanktuarium Jasnogórskie nadal jest z daleka widoczne w krajobrazie progów Wyżyny.

Położenie Jasnej Góry musi być postrzegane w kontekście geograficznego położenia całego terytorium Polski - nizinno-wyżynnego pasa pomiędzy wybrzeżem Bałtyku i łukiem górskim Karpat. Charakteryzuje się ono trzema cechami, wynikającymi z jego usytuowania na kontynencie europejskim. Są to: graniczne, centralne i przejściowe położenie w Europie. Przez ziemie Polski przebiega granica między wielkimi, odmiennymi geograficznie, obszarami - Europą Zachodnią i Europą Wschodnią. Położenie centralne - w sercu europejskiego kontynentu - oznacza możliwość przejmowania przez ziemie Polski cech obszarów sąsiednich oraz możliwość oddziaływania we wszystkich kierunkach geograficznych. Wreszcie, położenie przejściowe oznacza położenie w obszarze przenikania się rozmaitych środowisk - klimatów, krain roślinnych, krajobrazów, ale także rozmaitych kultur, religii i wyznań, języków. Tak więc na terytorium Polski, w środku kontynentu, przenikają się przyrodnicze i antropogeniczne cechy wschodniej i zachodniej części Europy. Granice Rzeczypospolitej zmieniły się zarówno na wschodzie, jak i na zachodzie. Jej terytorium

zawsze jednak pozostawało nie tylko buforem dla odmiennych interesów ekonomicznych czy politycznych państw europejskich, ale było też miejscem spotkania chrześcijańskich kultur zachodniej i wschodniej Europy. Sanktuarium Jasnogórskie, położone w środku Europy, na styku wielkich obszarów geograficznych Europy Zachodniej i Wschodniej nosi znamiona tego przejściowego regionu. Jest bowiem miejscem przenikania i spotykania się kultów chrześcijaństwa zachodniego i wschodniego. Ikona Bogarodzicy w rzymskokatolickim sanktuarium jest, jak się wydaje najważniejszym łącznikiem i punktem styku-spotkania. Położenie geograficzne Jasnej Góry można by określić jako położenie ekumeniczne. Centralność i dostępność położenia Sanktuarium umożliwia mu pełnienie szczególnej roli ośrodka oddziaływającego we wszystkich kierunkach geograficznych, zwłaszcza zaś na wschód i na zachód jednej, w swoich fundamentach chrześcijańskiej, Europy.

3.2. Ranga Jasnej Góry w Kościele Powszechnym

Na Jasną Górę pielgrzymowali niemal wszyscy królowie polscy (poza Stanisławem Augustem Poniatowskim). W orszakach towarzyszących królowi znajdowali się zazwyczaj dostojnicy zagraniczni (duchowni i świeccy), popularyzujący następnie kult Czarnej Madonny w swoich krajach. Sława międzynarodowa ugruntowała się zwłaszcza dzięki Jagiellonom, sławnej obronie przed Szwedami (1655) i ślubami lwowskimi Jana Kazimierza (1 kwietnia 1656), w których oficjalnie proklamował on Matkę Boską Częstochowską Królową Polski. Rangę Jasnej Góry w Kościele rzymskokatolickim podkreślił Jan III Sobieski odwiedzając sanktuarium przed i po zwycięskiej wyprawie wiedeńskiej, składając tu jako wota zdobyte trofea tureckie (1683).

Rangę Jasnej Góry doceniali kolejni papieże, co sprzyjało rozbudzeniu kultu Czarnej Madonny w całym Kościele Powszechnym. To „dostrzeganie” Sanktuarium Jasnogórskiego przez papieży przybierało różne formy. Znajdowało między innymi odzwierciedlenie w nadawanych sanktuarium przywilejach (odpustowych i innych) - na przykład przez Marcina V (1429), Aleksandra VI (1496). W 1717 roku obraz Matki Bożej został uroczysto ukoronowany papieskimi diademami. Był to pierwszy akt koronacji cudownego wizerunku Maryi dokonany poza Rzymem³. Podkreśla się często, że ów dekret koronacyjny papieża Klemensa XI sprawił, że Królowa Polski stała się niejako Królową Świata⁴. Dla rozwoju kultu Matki Bożej Jasnogórskiej wiele uczynili inni papieże. I tak św. Pius X ustanowił w dniu 13 kwietnia 1904 r. święto Matki Boskiej Częstochowskiej (obchodzone po raz pierwszy 29 sierpnia 1906 r.), a 21 kwietnia 1910 r. ofiarował dla Cudownego Obrazu złote korony (koronacja miała miejsce 22 maja tego roku). Papież Pius XI (Achilles Ratti) odbył pielgrzymkę na Jasną Górę w sierpniu 1918 r. jako pierwszy nuncjusz papieski w Odrodzonej Polsce. Wielki czciciel Czarnej Madonny, umieścił w kaplicy papieskiej letniej rezydencji w Castel Gandolfo kopię cudownego Obrazu Jasnogórskiego. W 1924 roku ustanowił święto Królowej Polski, obchodzone od 3 maja 1925 roku. Wreszcie w 1931 roku ostatecznie ustanowił święto Matki Bożej Jasnogórskiej z własnym officium brewiarzowym i formularzem mszalnym, ustalając stałą datę tego święta na 6 sierpnia⁵.

Antoni Jackowski, Ludwik Kaszowski

Ryc. 3
Kierunki przyjazdów pielgrzymów z Europy na Jasną Górę (1995 r.)

Kolejny papież, Pius XII, odpowiadając na publiczne oświadczenie Mussoliniego: „Koniec z Polską”, powiedział: „*Nie zginęła i nie zginie, bo Polska wierzy, Polska się modli, Polska ma Jasną Górę ...*”⁶. Doceniając rolę Pani Jasnogórskiej w dziejach Polski i Kościoła wyraził zgodę na otwarcie kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej w podziemiach bazyliki Św. Piotra w Rzymie (1953 r.). Innymi znanymi gestami Piusa XII było m.in. przysłanie telegramu z błogosławieństwem dla uczestników uroczystości Jasnogórskich Ślubów Narodu (26 sierpnia 1956 r.), poświęcenie kopii Obrazu Jasnogórskiego przeznaczonej do odbycia peregrynacji po kraju (14 maja 1957 r.), udekorowanie medalem papieskim sztandaru Matki Bożej Częstochowskiej w czasie uroczystości w Rzymie w Roku Maryjnym (1954 r.). Często mawiał: „*Polska sobie zawsze poradzi, bo Polska ma Jasną Górę; ma swoją Matkę Bożą Jasnogórską*”⁷. Szczególnym przyjacielem Jasnej Góry był Jan XXIII. Uważany jest za wyjątkowego czciciela Czarnej Madonny. Pielgrzymkę na Jasną Górę odbył jako Wizytator Apostolski w Bułgarii w dniu 17 sierpnia 1929 roku. Poświęcając kopię Obrazu Jasnogórskiego, przeznaczonego do Australii (8 października 1962 r.), powiedział ze wzruszeniem: „*Matka Boża Częstochowska jest mi najdroższa od młodości. Cieszę się, że cześć Matki Bożej Częstochowskiej rozwija się nie tylko w Polsce, ale i na świecie*”⁸. Pielgrzymkę na Jasną Górę odbył też w roku 1923 jako młody ksiądz, pracujący w nuncjaturze w Warszawie (1923 r.), późniejszy papież Paweł VI, gorący czciciel Matki Bożej Jasnogórskiej. Jego pragnienie odwiedzenia Jasnej Góry w 1966 roku uniemożliwiły ówczesne władze komunistyczne. O szczególnych więzach Jana Pawła II z Jasną Górą mówi odrębna część niniejszego opracowania. Tu jedynie przypomnijmy, że pozycję Jasnej Góry w Kościele Powszechnym utrwalił ostatecznie Ojciec Święty Jan Paweł II swoimi wizytami (1979, 1983, 1987, 1991). Za swoisty symbol można uznać fakt, że Papież-Polak przybył na Jasną Górę w dniu święta Matki Kościoła (4 czerwca) i tym też tytułem uczcił Ją wołając: „*Jasnogórska Matko Kościoła*”. Na Szczycie Jasnej Góry złożył wówczas Maryi swój *Akt zawierzenia samego siebie, ojczyzny, Kościoła, wszystkich ludów i kontynentów*⁹. Na Jasną Górę zaprosił Ojciec Święty młodzież z całego świata na VI Światowy Dzień Młodzieży (sierpień 1991), a Matkę Boską Częstochowską na całym niemal świecie nazywa się „*Madonną Papieża*”. Ponadto do Sanktuarium Jasnogórskiego co roku przybywają przedstawiciele duchowieństwa (w tym liczni biskupi i kardynałowie) ze wszystkich niemal krajów świata.

O randze religijnej danego ośrodka świadczy też translokacja („*transfer*”) poza granice kraju kultu czczonego obiektu. Im większy jest zasięg międzynarodowy takiego kultu, tym większą rolę odgrywa dany ośrodek w Kościele Powszechnym. W świecie chrześcijańskim największy „*transfer*” kultu wiąże się z Matką Bożą z Lourdes i Fatimy. Poważne miejsce zajmuje również Jasna Góra, choć nie zawsze jesteśmy tego świadomi. W chwili obecnej czczone wizerunki Matki Bożej Częstochowskiej znajdują się w kilkudziesięciu krajach na wszystkich kontynentach.

Translokacji kultu Pani Jasnogórskiej zostało poświęcone w tym tomie odrębne opracowanie. Dlatego „dotkniemy” tylko niektórych aspektów tego procesu, niezbędnych dla naszych dalszych rozważań. Przypomnijmy więc, że pierwsze obrazy

i ołtarze Matki Bożej Częstochowskiej czczono w Europie już od XV wieku. Popularyzacja kultu Czarnej Madonny poza terenem ziem polskich wiązała się jednak przede wszystkim z migracjami politycznymi (zwłaszcza po Powstaniach Listopadowym i Styczniowym) i zarobkowymi Polaków do krajów Europy, Ameryki czy do Australii. Należy też przypomnieć, że w XIX wieku, a mianowicie od 1813 roku, Kościół prawosławny Rosji wprowadził liturgiczne święto ikony częstochowskiej pod datą 6 marca¹⁰. Obchodzi się je również w polskim kościele prawosławnym i grekokatolickim. Dostępne źródła pozwalają jednak przypuszczać, że już w XVII w. wizerunek Czarnej Madonny Jasnogórskiej znajdował się wśród czczonych przez Kościół prawosławny cudownych obrazów Bogurodzicy. Jedno z najstarszych przedstawień Matki Bożej Częstochowskiej w wersji ikonowej, które przetrwało do dzisiejszych czasów zostało wydrukowane w 1698 r. przez Ławrę kijowską¹¹. Wyznawcy prawosławia często modlą się przed ikoną Matki Bożej w Częstochowie prosząc o łaski¹².

Obecnie w Europie (poza Polską) Matce Bożej Częstochowskiej poświęconych jest około 50 kościołów, kilkanaście kaplic oraz blisko 300 ołtarzy znajdujących się w innych obiektach sakralnych. Do ważniejszych momentów w rozwoju kultu Czarnej Madonny należy zaliczyć intronizację kopii jasnogórskiego obrazu przez protestancką wspólnotę z Taize (1983 r.), odwiedzanej corocznie przez dziesiątki tysięcy młodzieży z całego świata¹³.

Kult Pani Jasnogórskiej notowany jest również na innych kontynentach. W Ameryce Północnej znajduje się ponad 30 obiektów sakralnych (różnej rangi) pod wezwaniem Matki Bożej Częstochowskiej, z których najbardziej znane to Doylestown w Stanach Zjednoczonych („Amerykańska Częstochowa”). Blisko 20 ośrodków, związanych z kultem Czarnej Madonny, znajduje się w krajach Ameryki Łacińskiej, nieco mniej na pozostałych kontynentach. Z tych ostatnich szczególnie miejsce zajmuje australijskie sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej w Berrima-Penrose Park.

Należy w tym miejscu odnotować, że z krajów o rozwiniętym kulcie Matki Bożej Częstochowskiej pochodzi obecnie większość pielgrzymów zagranicznych odwiedzających Jasną Górę.

3.3. Położenie w strefie wzajemnego przenikania się wpływów chrześcijaństwa zachodniego i wschodniego

Od szeregu już stuleci Jasna Góra stała się ważnym ogniwem procesu wzajemnych oddziaływań na siebie dwóch głównych nurtów chrześcijaństwa - chrześcijaństwa zachodniego (katolicyzmu) i wschodniego (prawosławie, grekokatolicyzm). Przejawiało się to zwłaszcza w wizytach na Jasnej Górze wyznawców kościołów wschodnich. Historyk dziejów pątnictwa do sanktuarium jasnogórskiego Z.S. Jabłoński uważa, że stosunkowo słabo rozwinięte w przeszłości pielgrzymki wyznawców prawosławia wynikały bardziej z motywów politycznych (długotrwałe konflikty między Rzeczypospolitą a carami) niż religijnych¹⁴. Na Jasną Górę przybywali na ogół jedynie dyplomaci, wysłannicy carów, przedstawiciele rodzin carskich itp. Na ogół wszyscy,

którzy odwiedzili Cudowny Obraz, docenili jego wymiar ponadchrześcijański. Niektórzy, jak na przykład Piotr Tołstoj (odwiedził sanktuarium w lecie 1697 roku podczas swej podróży do Europy Zachodniej), podkreślali podobieństwo ikony jasnogórskiej do Maryi Włodzimierskiej¹⁵. Ten „styk” z prawosławiem szczególnie silnie uwidocznił się w okresie rozbiorów Polski, kiedy to granica imperium rosyjskiego, a z nim również wpływów prawosławia przesunęła się najdalej w dziejach Rosji na zachód. W samej Częstochowie, znajdującej się od 1813 roku pod zaborem rosyjskim, dla wyznawców prawosławia przekształcono kościół św. Jakuba w cerkiew. W okresie 1864-1914 liczba rosyjskich wyznawców prawosławia nawiedzających Jasną Górę wyraźnie wzrosła. Wielu z nich przybywało z odległych terenów Rosji. Było to jednym z pretekstów do wysunięcia żądań otwarcia w sanktuarium (w kaplicy Św. Antoniego) ośrodka kultu prawosławnego (1902 r.)¹⁶. Inną sprawą, wykraczającą poza temat naszych rozważań, są związki obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej ze sztuką chrześcijańskiego Wschodu i obecność tego obrazu w sztuce cerkiewnej¹⁷. Wspomnijmy tylko, że kopie ikony Matki Bożej Częstochowskiej znajdują się w wielu świątyniach prawosławnych na terenie Polski¹⁸.

Takie specyficzne usytuowanie Jasnej Góry, jak też ranga religijna sanktuarium sprawiły, że zaczęła ona być powszechnie uznawana za jedną ze stolic duchowych Europy, a jako taka miała uchronić kontynent przed jego rusyfikacją. Wielcy myśliciele słowiańscy XIX wieku upatrywali w Jasnej Górze ośrodek integrujący wszystkich Słowian przeciw Rosjanom. Wśród nich wielu było wyznawcami Kościołów prawosławnego i greckokatolickiego. Pielgrzymki grekokatolików przybywały - z różnym natężeniem - w miarę regularnie począwszy od roku 1918. Po drugiej wojnie światowej zostały one reaktywowane w latach osiemdziesiątych. Szczególnie liczne były w okresie świętowania 1000-lecia chrztu Rusi. W dniach 9-11 września 1988 r. odbyły się na Jasnej Górze główne uroczystości związane z Milenium chrztu Rusi z udziałem kilkudziesięciu duchownych obrządku wschodniego z Polski i z zagranicy, a także przedstawiciele Episkopatu polskiego z Prymasem Józefem Glempem na czele. Specjalny telegram nadesłał Jan Paweł II. W dokonany na Jasnej Górze 5 września 1971 r. „*Akcie oddania świata Maryi, Matce Kościoła przez Biskupów polskich*” bardzo wyraźnie podkreślono więzy z chrześcijaństwem wschodnim („*oddajemy Ci również i tych naszych Sąsiadów, z którymi wiąże nas szczególna miłość do Ciebie, Maryjo, czczona tam od wieków w tylu sławnych Ikonach*”)¹⁹. Wreszcie, to wyjątkowe położenie Jasnej Góry zaowocowało z okazji VI Światowego Dnia Młodzieży (1991 r.), kiedy na spotkanie z Janem Pawłem II przybyło z terenów byłego Związku Radzieckiego tysiące młodych pątników. Wielu z nich wędrówkę tę na terenie Polski odbywało w pielgrzymkach pieszych zdążających do Częstochowy. Część tych pielgrzymów była wyznania prawosławnego, część zaś dopiero szukała Boga. Było to pierwsze po obaleniu komunizmu na tak wielką skalę spotkanie młodzieży Wschodu i Zachodu Europy. Spotkania, dyskusje, modlitwy uświadamiały młodzieży konieczność integracji europejskiej.

W ostatnim pięcioleciu jesteśmy świadkami wyraźnego ożywienia migracji pielgrzymkowych na terenie Rosji, Ukrainy czy Białorusi. Rozwijająca się sieć szlaków

pątnicznych zacznie pokrywać swą siatką znaczne obszary tych krajów. Biegąc w kierunku zachodnim już na Ukrainie, Białorusi czy Litwie zaczynają łączyć się ze szlakami pielgrzymek katolickich. Ostatecznie, wzajemne przenikanie się szlaków związanych z obu wyznaniem dokonuje się na terenie Polski, a mianowicie na „ścianie wschodniej” (węzłami są tu prawosławne ośrodki Grabarka i Jabłeczna) i w Karpatach, a zwłaszcza w Bieszczadach i Beskidzie Niskim. Większość tych szlaków pielgrzymkowych prawosławia niejako „naturalnie” łączy się ze szlakami pielgrzymek katolickich, zbiegających się koncentrycznie na Jasnej Górze. Z Częstochowy szlaki te biegną dalej w kierunku zachodnim, północnym i południowym. To wszystko pozwala przypuszczać, że już w najbliższym czasie wyraźnie wzrośnie w Jasnogórskim Sanktuarium liczba wyznawców kościołów wschodnich, przybywających z motywów czysto religijnych lub religijno-poznawczych. Wskazuje to zatem również na wielką rangę Jasnej Góry jako wielkiego, międzynarodowego ośrodka ekumenicznego.

3.4. Powiązania kultu maryjnego z treściami patriotycznymi

Na przestrzeni wieków Jasna Góra zawsze pozostawała w nurcie dziejów Polski i była związana z ważniejszymi wydarzeniami historycznymi. O randze kultu Czarnej Madonny zaczęły też świadczyć nadawane Jej tytuły: „*Matka*” (Grzegorz z Sambora XVI w.), „*Królowa Polski*” (Wespazjan Hieronim Kochowski XVII w., konfederaci barscy XVIII w.). Zdaniem S.J. Rożeja już dawno pojawiła się swego rodzaju prawdziwość, sprowadzająca się do łączenia kultu Pani Jasnogórskiej z losami Narodu Polskiego²⁰. Wprowadzony przez W.H. Kochowskiego, a następnie rozpropagowany przez konfederatów barskich tytuł *Królowej Polski*, identyfikowany z *Matką Boską Częstochowską*, będzie powracać w następnych okresach.

Szczególną rolę ośrodek jasnogórski odgrywał w okresie rozbiorów Polski (1772-1918), przyczyniając się wybitnie do umacniania więzi narodowych w społeczeństwie polskim. Pielgrzymki stawały się ważną formą manifestacji zarówno religijnych, jak i patriotycznych. W XIX wieku Jasna Góra stała się dla wszystkich Polaków symbolem tożsamości i jedności narodowej. Podobną rolę odgrywała po II wojnie światowej w okresie panowania komunizmu. Dlatego władze zaborcze, a później komunistyczne, zawsze zmierzały do likwidacji tych pielgrzymek, a w każdym razie do ich maksymalnego ograniczenia.

To silne sprzężenie świadomości religijnej ze świadomością narodową nie było znane (w takiej skali) w innych krajach chrześcijańskich. Historycy zagraniczni wyraźnie podkreślają, że „[...] prawdziwe serce Polski, którego ani Krzyżacy, ani kozacy carscy, ani hordy hitlerowskie, ani oddziały sowieckie, ani stan wojenny generała Jaruzelskiego nie zdołały złamać, bije na Jasnej Górze, w Częstochowie”²¹. Wyjątkowość fenomenu Jasnej Góry inspirowała przyjazdy wielu obcokrajowców. Jeszcze w XIX wieku nawoływano Słowian do pielgrzymowania na Jasną Górę, którą niektórzy uznawali nawet za duchową stolicę słowiańszczyzny²². Przywódcy narodowych stronnictw słowiańskich pragnęli wykorzystać pielgrzymki jasnogórskie jako jeden z głównych czynników integracji Słowian. Kult Matki Bożej Częstochowskiej wraz

z jego „podbudową narodową” czy „patriotyczną” bywał przenoszony w różne rejony kuli ziemskiej - zarówno przez polskich zesłańców carskich czy stalinowskich więźniów politycznych zsyłanych i więzionych na rozległych obszarach syberyjskich i dalekowschodnich, jak też przez emigrantów, opuszczających ojczyste strony z przyczyn politycznych lub ekonomicznych. Na ogół zawsze społeczności lokalne, przyjmujące polskich emigrantów, akceptowały kult Czarnej Madonny, rozumiejąc też „narodową” rangę tego kultu w poszczególnych okresach dziejów Polski. W wielu przypadkach bezpośredni kontakt tych społeczności z kultem Matki Bożej Częstochowskiej zachęcał do osobistej wędrówki na Jasną Górę.

Szczególną rolę odgrywała też Jasna Góra w okresie komunizmu. Pielgrzymki do Sanktuarium (szczególnie piesze) stały się swego rodzaju symbolem identyfikacji Kościoła z narodem²³. Wędrówki na Jasną Górę stawały się - jak w każdym okresie zniewolenia - równocześnie formą manifestacji religijnej i patriotycznej, były formą protestu przeciw systemowi komunistycznemu. O Jasnej Górze Jan Paweł II mówi: „*Jest to miejsce szczególnej ewangelizacji. Wielkie wydarzenia w życiu Polski są zawsze jakoś z tym miejscem związane*”²⁴. Podczas swej pierwszej - jako Papież - wizyty na Jasnej Górze w 1979 r. mówił: „*Jasna Góra jest [...] nie tylko miejscem pielgrzymek Polaków z Polski i całego świata. Jasna Góra jest sanktuarium narodu. Trzeba przykładać ucho do tego świętego miejsca, aby czuć jak bije serce narodu w Sercu Matki*”²⁵. Do protestu tego zaczęli stopniowo przyłączać się mieszkańcy innych krajów tzw. „*bloku komunistycznego*” poprzez uczestnictwo zwłaszcza w pielgrzymkach pieszych. Sanktuarium było nawiedzane przez wielu pielgrzymów z dawnej Czechosłowacji czy Węgier, którzy następnie organizowali pielgrzymki do sanktuariów maryjnych w ich krajach. Nielegalnie przybywali tu też pątnicy z byłego Związku Radzieckiego, w większości wyznający prawosławie. Tak więc pielgrzymki jasnogórskie zaczęły ponownie integrować mieszkańców krajów Europy Środkowej i Wschodniej, stając się jedną z form protestu przeciwko komunistycznemu zniewoleniu tej części świata. Przypomnijmy, że Jasną Górę nawiedzali licznie przybywający do Polski mężowie stanu z tzw. „*wolnego świata*”. Obok motywów czysto religijnych o ich przyjeździe decydowała również chęć publicznego zmanifestowania swego poparcia dla niepodległościowych idei głoszonych na Jasnej Górze przez pielgrzymów ze wszystkich niemal krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

3.5. Związki Polonii z Jasną Górą

Wspomnieliśmy już kilkakrotnie o silnej więzi rozsianych po świecie Polaków z kultem Matki Bożej Częstochowskiej. Dla zabranych z Polski kopii obrazu Czarnej Madonny nasi emigranci tworzyli osiedla o nazwach: Częstochowa, Panna Maria (najstarsze polskie parafie w Teksasie, USA), Jasna Góra i inne. Obraz umieszczali w miejscowym kościele, a później we własnych świątyniach. W czasie milenijnych obchodów wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej znajdował się niemal w każdym polonijnym kościele na świecie. Do rozszerzenia kultu wizerunku jasnogórskiego przyczynili się także polscy misjonarze, którzy zazwyczaj zabierali ze sobą kopię obrazu Czarnej Madonny, nierzadko poświęcaną na Jasnej Górze. Kult Matki Bożej

Jasnogórskiej stanowił z jednej strony bardzo ważny element integracji wspólnot polskich na świecie, z drugiej zaś podtrzymywał więź z Macierzą rozsianych po świecie Polaków. Niekiedy nawet uważa się, że gdyby nie było Matki Bożej Częstochowskiej i Jej kultu, nie byłoby naszej wielkiej Polonii²⁶. Niejako syntezę wielkiej roli kultu Czarnej Madonny w integracji światowej diaspory polskiej znajdujemy w słowach biskupa częstochowskiego i duszpasterza Polaków na świecie, Teodora Kubiny, który m.in. pisał: *“[Matka Boska Częstochowska] była dla nas rzeczywistą, żywą siłą, która nas utrzymywała nie tylko w wierze świętej, ale tak samo w polskości. Ona była naprawdę naszą Królową, która rządziła nami poprzez granice i morza. A Jasna Góra, Jej stolica na ziemi polskiej, była naprawdę jakby sercem, z którego nieustannie płynęła żywa krew wiary i ducha polskiego do rozczłonkowanego przez granice ciała narodu i do rozczłonkowanego na całym świecie wychodźstwa polskiego. Tak działała Matka Boska Częstochowska w czasach niewoli wśród nas, a myśmy się tej działalności Jej z wiarą i wdzięcznością poddawali, tak na ziemiach polskich, znajdujących się pod obcym panowaniem, jak i na wychodźstwie na całej kuli ziemskiej [...] Tak dzięki Najświętszej Marji Pannie, tej serdecznej naszej Matce, nie tylko zachowaliśmy naszą polskość, ale stworzyliśmy, zanim jeszcze Polska powstała, wielką duchową Polonję, i tak rozwinęliśmy w niej wszystkie swoje siły, że gdy nastąpiła owa długo oczekiwana, przez Boga wyznaczona chwila dziejowa, byliśmy gotowi i zdolni wskrzesić do nowego życia Polskę i odbudować wolne i niepodległe państwo polskie”*²⁷. Dla wspólnot polonijnych Matka Boska Częstochowska była nie tylko Królową Korony Polskiej, ale również Królową wychodźstwa polskiego. Ważną rolę w integracji Polonii z Macierzą odegrały Pierwszy i Drugi Zjazd Polaków z zagranicy w Częstochowie w latach 1929 i 1934. W chwili obecnej pielgrzymi polonijni stanowią 25-30% ogółu pątników zagranicznych. Często przebywają oni na Jasnej Górze kilka dni, nierzadko uczestnicząc w specjalnie dla nich organizowanych rekolekcjach. Niektóre parafie polonijne organizują pielgrzymki do Sanktuarium Jasnogórskiego bardzo często, corocznie lub co dwa lata. Wiele grup polonijnych uczestniczy w pielgrzymkach pieszych.

3.6. Tradycje pielgrzymek pieszych

Tradycje tych pielgrzymek sięgają zarania dziejów Sanktuarium Jasnogórskiego. Stopniowo zaczęła się wykształcać sieć szlaków pielgrzymkowych prowadzących na Jasną Górę. W XVII wieku poczęła się wytwarzać tradycja stałych pielgrzymek pieszych do Częstochowy, których liczba wzrosła w następnych stuleciach. Między innymi od 1711 roku do chwili obecnej odbywa się corocznie Pielgrzymka Warszawska. Pielgrzymki te rozwinęły się (pod względem liczbowym i przestrzennym) zwłaszcza w ostatnim dwudziestoleciu. Ze względu na skalę tego zjawiska stanowią one swoisty fenomen nie tylko w świecie chrześcijańskim. Rozwój ich przypadła bowiem na okres, kiedy w postindustrialnej Europie ta forma pielgrzymowania niemal zupełnie zaniknęła.

Łącznie w pielgrzymkach pieszych przybywa na Jasną Górę około 5% ogółu pątników. Stawia to ten ośrodek na jednym z czołowych miejsc w skali międzynarodowej. W świecie chrześcijańskim tak znaczącą rolę pielgrzymek pieszych notuje się przede wszystkim w Ameryce Łacińskiej, a szczególnie w Guadelupe (Meksyk). W Europie natomiast Jasna Góra odgrywała i odgrywa nadal rolę ośrodka, z którego promieniują idee rozwijania lub reaktywowania pielgrzymowania pieszego. Skutki tego oddziaływania widać już w krajach, w których piesze pielgrzymki pojawiły się ponownie po wielu latach przerwy (np. Francja, Austria, Niemcy, Włochy, Hiszpania). Idee jasnogórskie dotarły również do kontynentów zamorskich, gdzie piesze pielgrzymki nie miały prawie w ogóle żadnej tradycji. Konkretnie chodzi tu o Doylestown (tzw. „Amerykańska Częstochowa”) w Stanach Zjednoczonych oraz Berrima-Penrose Park w Australii. Masowość pielgrzymek pieszych na Jasną Górę sprawia, że zalicza się je do ważniejszych ruchów migracyjnych ludności zarówno w Polsce, jak i w Europie. Zwróćmy też uwagę na fakt, że piesze pielgrzymowanie stało się potężnym, choć nieformalnym czynnikiem integracji społecznej, narodowościowej, kulturowej, pokoleniowej i ponadpokoleniowej, europejskiej itp. W perspektywie „jednej Europy” ta funkcja pielgrzymek jasnogórskich zaczyna być coraz bardziej spostrzegana i doceniana. Należy też uświadomić sobie, że większość głównych pielgrzymek pieszych, ma zasięg europejski choć formalnie są to pielgrzymki krajowe. Od początku lat osiemdziesiątych w pieszych pielgrzymkach sierpniowych na Jasną Górę bierze udział 10-15 tysięcy pątników, głównie młodych, z 25 krajów. Często przyjeżdżają oni do Polski wyłącznie w tym celu. Pochodzą głównie z Francji, Włoch, Węgier, Czech, Słowacji, Hiszpanii, Niemiec, Belgii, Rosji i Ukrainy. Najwięcej obcokrajowców wędruje z pielgrzymkami: Warszawską, Gdańską, Krakowską, Przemyską, Podlaską i Góralską. Od kilku lat zaczęły przybywać na Jasną Górę piesze pielgrzymki spoza granic Polski, a mianowicie z Vranova na Słowacji oraz z Bystrzycy koło Hostyna (Czechy). Należy przypuszczać, że w najbliższym okresie liczba pieszych pielgrzymek z zagranicy będzie wzrastać.

4. Infrastruktura turystyczna

Baza noclegowa Częstochowy - jednego z głównych na świecie ośrodków pielgrzymkowych - jest więcej niż skromna i liczy zaledwie 20 obiektów z 2 400 łózkami (bez kwater prywatnych). Wskaźnik liczby łózek na 10 000 mieszkańców wynosi niecałe 10 miejsc - przy średniej krajowej około 13 łózek. Dla porównania, w innych ważnych ośrodkach pielgrzymkowych świata wskaźnik ten wynosi: Lourdes 5000 miejsc na 1000 mieszkańców, Fatima około 1000, Mekka i Medyna po około 100 łózek (odmienne warunki klimatyczne, bardzo zróżnicowany popyt). Na 1000 pielgrzymów rejestrowanych w Częstochowie przypada zaledwie 0,5 łózka, podczas gdy dla Lourdes analogiczny wskaźnik wynosi 18,0. Brak rozwiniętej bazy noclegowej o zróżnicowanym standardzie jest jednym z głównych czynników powodujących, że większość pielgrzymów przyjeżdża tylko na kilka godzin. Średni okres pobytu pątników w Częstochowie wynosi bowiem zaledwie 4,5 godzin wobec średniej 3 dni

w Lourdes i 2,5 dni w Fatimie. Zaledwie około 10% pątników przybywających do Częstochowy wykorzystuje 1 nocleg. W ostatnich latach ważną rolę odgrywa jasnogórski Dom Pielgrzyma, który przyjmuje ponad 15% notowanych w ciągu roku w mieście pątników. W dniach głównych uroczystości religijnych dużym powodzeniem cieszą się pola namiotowe, z których korzystają zwłaszcza uczestnicy pielgrzymek pieszych.

Niedostatek tanich jadłodajni sprawia, że znaczna część pielgrzymów, zwłaszcza przebywających kilka godzin, korzysta z własnego prowiantu, np. w dniach głównych uroczystości sierpniowych około 75% przyjezdnych, w pozostałych okresach - powyżej 60%.

Należy wyraźnie podkreślić, że chcąc przedłużyć okres pobytu pątników krajowych i zagranicznych - co ma istotne znaczenie również z punktu widzenia gospodarki miasta i dochodów mieszkańców - należy zaktywizować działania w zakresie rozwoju infrastruktury turystycznej i towarzyszącej.

5. Jasna Góra u progu Trzeciego Tysiąclecia

Rola oraz miejsce Polski i Jasnej Góry w światowych migracjach pielgrzymkowych są znaczące, choć nie zawsze spostrzegane i doceniane. Mimo skomplikowanej historii i okresów, w których stosunki polityczne utrudniały rozwój masowych form pobożności - zwyczaj pielgrzymowania przetrwał. W chwili obecnej pielgrzymowanie na Jasną Górę stało się swoistym fenomenem, którego wpływy można odnaleźć w szeregu krajów, zwłaszcza europejskich. Częściowym tylko odzwierciedleniem tych wpływów jest z jednej strony wzrastająca stale liczba pielgrzymów zagranicznych, z drugiej zaś wykorzystywanie za granicą doświadczeń Jasnej Góry w zakresie organizowania pielgrzymek, zwłaszcza pieszych. Piesze pielgrzymki na Jasną Górę stały się bowiem swoistym fenomenem religijnym i społecznym w skali ogólnoswiatowej, zwłaszcza w świecie chrześcijańskim. Doświadczenia Jasnej Góry wykorzystują animatorzy ruchu pielgrzymkowego w wielu krajach. Ranga Sanktuarium Jasnogórskiego w dziejach narodu polskiego, ale również w dziejach znacznej części naszego kontynentu sprawia, że do dziś uważa się ten ośrodek za centrum duchowe Polski i jedno z ważniejszych takich centrów w Europie. Powodowało to, że zwłaszcza od końca lat siedemdziesiątych coraz więcej sanktuariów maryjnych Europy, również tych największych, jak Lourdes czy Fatima, zaczęło nawiązywać z Jasną Górą więzy przyjaźni („sanktuaria bliźniacze”). Światowy Dzień Młodzieży w Częstochowie w 1991 roku ostatecznie uświadomił światu, że pielgrzymowanie to zjawisko religijne, ale również przestrzenne, społeczne i kulturowe rozwijające się mimo istniejących jeszcze ciągle granic i podziałów politycznych i docelowo prowadzące do integracji kontynentu (lub znacznie tę integrację ułatwiające). Pojawił się nawet projekt, aby dzień 13 sierpnia był dniem pielgrzymowania na Jasną Górę narodów słowiańskich i pobratymczych.

W programach niemal wszystkich pielgrzymek zagranicznych do Polski znajduje się Jasna Góra, będąca na ogół punktem docelowym podjętej wędrówki. Poważną

barierę dla rozwoju pielgrzymowania w ogóle, a w szczególności przyjazdu pątników z zagranicy stanowi brak odpowiednio wykształconej infrastruktury turystycznej i towarzyszącej, zwłaszcza zaś bazy noclegowej. Stopień jej rozwoju nie odpowiada randze Jasnej Góry. Należy też zwrócić uwagę na konieczność działań zmierzających do polepszenia dostępności komunikacyjnej Częstochowy. Jeżeli ma ona zachować pozycję jednego z głównych ośrodków kultu religijnego na świecie, niezbędne staje się uruchomienie komunikacji lotniczej.

Warto mieć na uwadze europejską perspektywę rozwoju pątnictwa na Jasną Górę - ośrodka odgrywającego ważną rolę w systemie szlaków kulturowych Europy, zwłaszcza szlaku monastycznego i szlaku maryjnego. Tak jak w XIX stuleciu uważano pielgrzymki na Jasną Górę za doniosły czynnik integracji Słowian, tak obecnie szlaki pielgrzymkowe można uznać za istotny element integracji Europy. Projektowany przebieg szlaków przez Częstochowę sprawia, że ośrodek ten może odegrać ważną rolę w procesie kształtowania się Europy bez granic poprzez migracje pielgrzymkowe czy związane z turystyką religijną, zwłaszcza na kierunku Wschód-Zachód. Należy bowiem stale pamiętać o tym, że Jasna Góra należy do wąskiej grupy największych centrów pielgrzymkowych świata, a równocześnie jest najważniejszym ośrodkiem kultu religijnego w Europie Środkowej i Wschodniej. Jest też największym sanktuarium chrześcijańskim od Francji na Zachodzie Europy aż po rosyjski Daleki Wschód. Istnieje duchowy związek Jasnej Góry z innymi sanktuariami maryjnymi, o czym Jan Paweł II powie: „*jest tu jakaś ciągłość, poczynając od La Salette, Lourdes, aż do Fatimy. A głęboko w przeszłości - nasza polska Jasna Góra*”²⁸. A przecież wzrost ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę wskazuje, że jej zadanie jako duchowej stolicy na pograniczu zachodniego i wschodniego chrześcijaństwa odnosić się może bardziej do przyszłości niż do przeszłości. Tego wielkiego posłannictwa Jasnej Góry u progu Trzeciego Tysiąclecia nie zawsze jesteśmy w pełni świadomi. Proces ten naszym zdaniem już się zresztą zaczął. Momentem przełomowym był tu z pewnością VI Światowy Dzień Młodzieży w Częstochowie (1991 r.) i liczny udział młodzieży (nie tylko katolickiej) z różnych krajów w pielgrzymkach zdążających na Jasną Górę, na spotkanie z Janem Pawłem II. Przypomnijmy, że na apel Ojca Świętego przybyło do Częstochowy około 1,7 miliona pątników z całego świata, przy czym najwięcej z Europy. Szczególną uwagę zwracała obecność wielu młodych pielgrzymów z terenów dawnego Związku Radzieckiego. Spotkanie to z pewnością przejdzie do historii pielgrzymek nie tylko w Polsce. Panuje powszechna opinia, że VI Światowy Dzień Młodzieży ugruntował rangę międzynarodową Jasnej Góry i Częstochowy.

I jeszcze jedna refleksja związana z tym wydarzeniem. U początków chrześcijaństwa i państwowości Polski w 1000 roku pojawił się na naszych ziemiach cesarz niemiecki Otton III, pielgrzymujący do grobu świętego Wojciecha. Datę tę przyjmujemy jako początek chrześcijańskich pielgrzymek w Polsce. I oto pod koniec tego samego tysiąclecia zjeżdża do Polski w celach religijnych już nie władca ze swym dworem, ale blisko 2 miliony młodych z całego świata szukających u Ojca Świętego - Polaka wsparcia ich dążeń i wysiłków do wejścia w Trzecie Tysiąclecie jako jedna wielka wspólnota, wolna od wszystkich podziałów i granic politycznych. A więc kończące

się tysiąclecie dziejów Polski spinają niby klamrą dwa ważne wydarzenia religijne związane z pielgrzymkami. Podkreśla to równocześnie ponadczasowy wymiar zjawiska pielgrzymowania, będącego swego rodzaju dowodem ciągłości kulturowej mieszkańców naszego kraju i kontynentu.

W bardzo licznych wypowiedziach o kończącym się drugim Milenium chrześcijaństwa, o problemach i zagrożeniach współczesnej epoki, o potrzebie nowej ewangelizacji i budowie cywilizacji miłości, o jedności chrześcijan i nadchodzącej wiosnie Kościoła Ojciec Święty Jan Paweł II podkreśla z mocą rolę Maryi w tym czasie przełomu: „*Chrystus przez Nią zwycięży, bo chce, aby zwycięstwa Kościoła w świecie współczesnym i przyszłym łączyły się z Nią*”²⁹. Znaczenie maryjnego Sanktuarium Jasnogórskiego, położonego w sercu Europy, na styku dwóch chrześcijańskich światów - zachodniego i wschodniego, wydaje się więc być tak ważne zwłaszcza dzisiaj. W modlitwie-zawierzeniu Kościoła Polskiego odnajdujemy ten szczególny, maryjny, globalny rys Sanktuarium: „*Zawierzamy Ci, Królowo świata, naszą obecność w rodzinie ludzkiej. Spraw, aby nasza łączność z innymi narodami służyła pokojowi i rozwojowi*”³⁰. W przemówieniu powitalnym do młodzieży - uczestników VI Światowego Dnia Młodzieży Ojciec Święty mówi o roli Sanktuarium, że „*wpisało się głęboko w dzieje jednego narodu, a równocześnie otwiera się szeroko w stronę wszystkich narodów i ludów Europy i całego świata*”³¹. Jakgdyby też do tego Świętego Miejsca odnosi się dzisiaj wezwanie Soboru Watykańskiego II: „*do wszystkich chrześcijan wschodnich, jak i zachodnich kieruje się usilną prośbą, żeby zanosili gorące i wytrwałe, nawet codzienne prośby do Boga, aby za wspomoczeniem Najświętszej Bożej Rodzicielki wszyscy stali się jedno*”³². W roku 1995 Jasnogórskie Centrum Informacyjne zarejestrowało 1709 grup zagranicznych i 57 598 osób z całego świata, nie tylko katolików ale m.in. także luteran, baptystów, metodystów, mormonów, wyznawców judaizmu, mahometan, buddystów, niewierzących...³³.

Przypisy:

¹ A. Jackowski, *Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce*, w: A. Jackowski i in., *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1995, s. 45-46; A. Jackowski, *Zarys geografii pielgrzymek*, Kraków 1991, s.22-24.

² Jan Paweł II, *Rozważania podczas modlitwy Anioł Pański 21 VI 1987 r.*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, Wyd. Zakonu Paulinów, Częstochowa-Jasna Góra 1991, s. 215.

³ Z.S. Jabłoński, *Rzeczywistość Jasnej Góry ważniejszymi wydarzeniami pisana*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*. Red. K. Kunz Częstochowa-Jasna Góra 1991, s.278-279, 283.

⁴ Z. Podgórzec, *Kult obrazów Maryi w Polsce*, w: *Kult maryjny w Kościele Rzymskokatolickim w Polsce i Rosyjskim Kościele Prawosławnym*, Warszawa-Moskwa 1989, s. 26.

⁵ *Tyś wielką chlubą naszego narodu*. Red. K. Kunz, Częstochowa-Jasna Góra 1991, s. 127-128.

⁶ *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, dz. cyt., s.128.

⁷ *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, dz. cyt., s. 130.

⁸ *Dz. cyt.*, s. 134.

- ⁹ *Matka Odkupiciela Matką Kościoła. Dokumenty*, Warszawa 1990, s. 169, 172, 180.
- ¹⁰ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra jest w Europie*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, Częstochowa-Jasna Góra 1991, s. 247.
- ¹¹ W.Kurpiak, *Związki obrazu Matki boskiej Jasnogórskiej z malarstwem ikonowym*, w: *Tyś wielką chlubą ... dz.cyt.*, s. 319-321, 329.
- ¹² Z.Podgórzec, *Kult obrazów Maryi w Polsce...* dz.cyt., s.27.
- ¹³ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra jest w Europie*, dz. cyt., s. 251.
- ¹⁴ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra jest w Europie*, dz. cyt., s. 237.
- ¹⁵ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra jest w Europie*, dz. cyt., s.237.
- ¹⁶ Żądania te były fragmentem szerokiej akcji rusyfikacyjnej, zob. m.in. Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra jest w Europie*, dz. cyt., s. 240.
- ¹⁷ W. Kurpiak, *Związki obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej z malarstwem ikonowym*, w: *Tyś wielką chlubą naszego narodu*, Częstochowa-Jasna Góra 1991, s. 319-333.
- ¹⁸ Z. Podgórzec, *Kult obrazów Maryi w Polsce...*, dz.cyt., s.27.
- ¹⁹ *Matka Odkupiciela...*, dz.cyt., s.73.
- ²⁰ *Panno Święta co Jasnej bronisz Góry. Antologia polskiej twórczości poetyckiej o Matce Bożej Jasnogórskiej*. Oprac. S.J. Rożej, Poznań 1982, Pallotinum. Rozdział S.J. Rożeja: *Matka Boska Jasnogórska w polskiej twórczości poetyckiej*, s.14.
- ²¹ J. Chelini, H. Branthomme, *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*, Warszawa 1996, s.276.
- ²² [E.A. Iwanowski] Helleniusz, *Matka Boska na Jasnej Górze Częstochowskiej Królowa korony polskiej. Pamiątka z pielgrzymki odbytej roku pańskiego 1848*, Paryż 1852, s. 37-41.
- ²³ J. Mariański, *Nadobowiążkowe praktyki religijne*, w: *Religijność Polaków 1991*, Warszawa 1993, s. 87.
- ²⁴ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s.158.
- ²⁵ *Matka Odkupiciela...*, dz.cyt., s.167.
- ²⁶ T. Kubina, *Cud wiary i polskości wśród wychodźstwa polskiego*, Częstochowa 1935, s.48-49.
- ²⁷ T. Kubina, dz. cyt., s. 49-50 (pisownia i interpunkcja cytatu według oryginału).
- ²⁸ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s.162
- ²⁹ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 161.
- ³⁰ *Modlitwa Kościoła w Polsce, w której zawiera Maryi swoją misję w nowej sytuacji dziejowej*, w: *Zawierzenie Maryi ku przyszłości* Red. Z.S.Jabłoński OSPPE, Jasna Góra-Częstochowa 1994, s. 11.
- ³¹ *VI Światowy Dzień Młodzieży*. Wyd. Zakonu Paulinów, Jasna Góra 1992, s.27.
- ³² DKW 30.
- ³³ O.Mikołaj Socha OSPPE, *Nasza służba na Jasnej Górze*, Jasna Góra 5/1996, s.23.